

Változatok belső nézőpontra (Déry Tibor erdélyi vonatkozású prózájában)

[2014. június]

Részlet egy hosszabb tanulmányból, amely a Domus

Hungarica Scientiarum et Artium támogatásával készült

Déry Tibor 1913 elejétől közel egy évet élt a Maroshévíz közelében lévő Galócáson, a Galócási Gőzfűrészfűrész-vállalat gyakornokaként. Később, a két világháború közötti évtizedekben Déry számos erdélyi lapnak volt munkatársa – fontos írásokat közölt az aradi Periszkopban, a kolozsvári Napkeletben, Korunkban és más folyóiratokban, a régióhoz szellemi és egzisztenciális értelemben, baráti viszonyok révén egyaránt kötődött. 1937-ben hosszabb, mintegy két és fél hónapos, gazdagon dokumentált romániai utazást tett, Kolozsvárt, Nagybányán, Brassóban, Marosvásárhelyt, Székelyudvarhelyt, és ifjúkora egyik helyszínére visszatérve, Galócást is útba ejtette.¹

Jelen tanulmány azokat az erdélyi tárgyú Déry-elbeszéléseket vizsgálja, amelyben belső nézőpont felől látjuk az erdélyi helyszíneket, életformákat, ezeknek lehetséges forrásaira és funkcióira figyelve.

1. A próba

A Kriska című, önálló kötetben is megjelent elbeszélésben² az Erdélybe érkező turista-főszereplőnek önmagát a gyarmatosító szerepébe helyező narratívája körvonalazódik – ugyanakkor a főszereplő, Mátyás részleges (megértési) kudarcra is, amely mintegy jelzi az elbeszélés világán belül is, hogy nem ez az egyetlen lehetséges narratíva a helyzetről. Ezt az elbeszélést, lévén, hogy nem belső, tehát erdélyi szereplői nézőpontot konstruál meg, ezúttal nem vizsgálom, csupán a többi történettel való összevetés lehetőségeit villantom fel. Az, hogy Déry további erdélyi illetve Galócás-történeteinek hőseiként helyi szereplőket választott (A próba, A két nővér, Áronból ember lesz), jelzi, hogy érzékelt: a sztereotíp megformálások meghaladása a másik nézőpontokba történő behelyezkedés révén valósulhat meg. Ezeknek a történeteknek az elemzése mutathat rá arra, hogy Déry ténylegesen alkalmasnak bizonyult arra, hogy írónként kilépjen a „turistatekintet” nyújtotta szűk perspektívából, a léthelyzetek többnézőpontú, modernsége jellemző megragadása már legkorábbi műveiben is foglalkoztatta.

A próba című elbeszélés volt az a szöveg, amelyet Déry a Börtönnapok hordaléka lapjain is megidézett a galócási élménykör kapcsán³ – talán azért, mert ez eredetileg a szerző számára publikációs felületként igencsak fontos Nyugatban jelent meg, 1919 májusában. A központi figura ebben a történetben Láng Miklós, „erdei manipuláns tisztviselő” (145.),⁴ akinek riválisa, Somló az, aki szerepénél, státusánál fogva inkább megfeleltethető A Kriska Mátyásának. Itt Somló az irigység tárgya, és az ő identitása kötődik hangsúlyosan a „pestiséghöz”: „Pestről ma visszaérkezett az igazgató, s már közölte is Somlóval, hogy az igazgatóság a központba kívánja áthelyeztetni. (...) tudták, hogy Somló csak erre az áthelyezésre – a hivatalos értesítésre – vár, hogy megkérje a lány kezét. S ha Klári az övé lesz, amúgy is Pestre költöznek, ha meg kosarat kap – nem látnák többé a telepen. Mert büszke ember! S van is mire: gazdag és szép férfi, fiatal, nagy állása van máris a vállalatnál, maholnap cégvezetője lesz.” (144.) A Kriska történetével a szerelmi rivalizálás témája kapcsolja össze az elbeszélést – ebben az esetben viszont nem egy cselédlányért rajongnak a férfiszereplők, hanem az állomásfőnök tizenhét éves fogadott lányáért, Kláriért. Láng Miklós karriercélja egyébként a Somlóét másolja – ebben a vonatkozásban tehát nem teljes az oppozíció a felek között, inkább maga az aktuális anyagi háttér jelent számukra más és más lehetőségeket: „tíz évig kell még szorítani a fogát, hogy négy-ötszáz forint fizetéshez jusson, amiből Pesten valahogy élhet a család”. (145.) Céljai, távlatai felől nézve tehát Láng annak a szabadsághiányos kishivatalnok-típusnak a jegyeit viseli magán, aki Gogoltól Franz Kafkáig, Babits Mihálytól Kosztolányi Dezsőig fel-felbukkan a tág értelemben vett modernség prózájában.

A Kriskával ellentétben a főszereplő itt bennfentes a fűrésztelep világában: ismeri és használja a gépeket, járműveket – és maguk a telep dolgozói is jól ismerik, maguk közé valónak tekintik őt, olykor még gondolatait is sejtik. A novella fordulat-pillanatának idején viszont evidensen egy másik világban járnak Miklós gondolatai – önpusztító vágyak kísértik, képzeletvilágának kivetülései alapján pedig érzékelhetjük, hogy munkájától, munkahelyétől teljesen elidegenedettnek érzi magát. A novella stílárisszempontból leginkább kiugró része épp egy olyan látomásos jelenet, amelyben a brikettsajtoló műhely egyfajta pokolhoz hasonló helyszínné változik. Ennek leírása Pomogáts Béla megállapítása szerint a szecesszió nyelvi ornamentikáját és az expresszionista próza lazább gondolatársításait, érzelmi telítettségű nyelveremtését ötvözi:⁵ „A fűrészcsarnokon végignyúló, nyitott csatornában lassan, szinte észrevétlenül csúszott előre a forrón fénylő, fehér brikett, ágyékánál kihülve, téglalakú szabályos darabokban törték le a végét a térdeplő brikettlányok. Mint egy kígyó, úgy mászott lassan, alattomosan előre, soha meg nem állva, gonosz fejét újra és újra megnövesztve, végtelenbe meredő sziszifuszi munkának. (...) A csatorna végén a térdeplő munkaslányok testükről tépték a ruhát, s meztelen keblüket, arcukat körömmel szagatva, hogy csurgott a vér, feketén fénylő hajukat tépve és átkozva az istent, ordították jajongva örök büntetésük kibírhatatlan fájdalmát az égre. – Uhuuuuu – ordítottak, mint az északi vihar a háztetők felett, és ordításukat meg-megszakítva csattanások hallatszóttak, amint meztelen testüket verték véres kezeikkel. (...) – Hisz ez a pokol, a pokol! – s a munkások ördögien vigyorgó arcát nézte, amint szájalom nélkül, nesz nélkül suhantak ide-oda a sárgán fénylő, izzó levegőben. Apró, éles kinzószerszámok villogtak kezükben, s a katlanok füstje, mint a fűrészpor szállt döngve felfelé.” (149–150.) A gépek és a gépi munka két mítikus képzetkörrel játszanak itt egybe: Sziszüphosz mindig újrakezdődő és eredménytelen erőfeszítésével, illetve a pokoli bűnhődés képzetkörével. Ebben a lelkiállapotában Miklós veszélyeztetve látja szerelmi vágyának kiteljesülését, és az akadályt valamilyen módon a fatelepi munkával azonosítja – amely a távoli jövőbe helyezve, majdani előlépésekhez köve teszi csak lehetővé a jövőképeinek megvalósulását. Sajátos, hogy az alternatíva épp ennél a pokol-jelenetnél villan fel egy pillanatra, és ez a motívum A Kriska problémafelvetéseihez hasonlatos – a parasztlánnyal való házasság és a társadalomból való kivonulás rémlik fel mint gyorsan elvetett lehetőség: „A lány nevetve nézett utána [a fűrészvezető után], s társnőjéhez hajolva összesugdolódzkodva, vihogva néztek Miklósról. – Hát ezeknek ilyen könnyű az élet... ilyen könnyű – keseredett meg a szája. – Úristen, én miért nem lehetek ilyen?... miért nem?... miért ennyi kin kem? Mi lenne, ha elvinném ezt a parasztlányt, s visszavonulnék vele az erdőbe, soha többé el nem mozdulnék onnét?...” (150.)

A próba a klasszikus szerelmi próbatétel toposzát írja újra a galócási közegben: az anyagilag nem túl jól szituált Miklós saját halálát rendezi meg, hogy megtudja, ha ő már nem volna, hozzámenne-e szerelme a jómódú és sikeres Somlóhoz. Klári végül is kiállja a próbát, és elutasítja Somlót. A konvencionális történet sajátossága, hogy a próbatételt megrendező Miklós perspektíváját követheti az olvasó igencsak közelről, zavartságának, bizonytalanságának, tehetetlenségérzésének jelei uralják az elbeszélést, s ezáltal a belső

zűrzavar kivétel az ábrázolt világra is, egyfajta expresszionista poétika alapján: a Maros több ízben is fenyegető, a halál lehetőségét rejtő helyszíneként jelenik meg, a zavartság tetőfoka pedig a már idézett Pokol/fűrésztelep analógiában vetül ki. Ennek az egocentrikus, világérzékelést teljesen átszínező perspektívának a korlátai megjelennének egy pillanatra a novellában, egyfajta félig-meddig vállalt önreflexióként: „Oh! ha valóban hallhatná beszédüket... (...) Önkénytelenül meglapátolta lépteit. – S hogy tudom meg egyáltalában... az eredményt? Éles ijedség metszette át szívét. S lelke s idegei végső kimerülésében tökéletes kétségbeesés fogta el. Hogy lehet az, hogy erre egyáltalában nem gondolt...” (164.) Az éncentrikus világérzékelés behatároltsága rémlik itt fel Miklós előtt, az, hogy saját történetének végigmondhatóságához szükség van a többiek perspektívájára is, csak így egészülhet ki a narratíva, csak így dőlhet el, hogy a próba sikeres volt-e vagy sem.

Miklós pozíciója tehát a történetben részben A Kriska Mátyásáéra emlékeztet, részben helyi vetélytársaiéra. Bár Miklós lényegesen közelebb áll a helyi közösség horizontjához, mint a másik történetben Mátyás, és pozíciója nem a turistáé, mégis ugyanúgy a valóság rétegzettségére, bizonyos elemeinek hozzáférhetetlenségére érez rá, ugyanezt foglalkoztatja.

Az erdélyi táj ebben a történetben inkább díszlet, az expliciten megnevezett helyszínek ellenére is inkább a „fenyegető természet” illetve néhány jelenetben a „megnyugtató, együttérző természet” általánosabb jelöltséivel helyettesíthető a Galócás környéki táj. A Kriskához képest a legfontosabb különbség ebben a tekintetben magának a fűrésztelepnek az egészen részletes, bennfentes leírása. Ez annak ellenére is jellemző a novellára, hogy a telephez fűződő érzelmi viszonyulás a pokol-jelenet alapján jól érzékelhetően negatív.

2. A két nővér

Az erdélyi helyszínen játszódó Déry-szövegek közül A két nővér egyrészt a női sorsok előtérbe állítása miatt érdemel figyelmet (ezáltal A Kriska és A próba vakfoltjaira is ráláthatunk valamelyest), másrészt egy hosszú munkatársi kapcsolat és barátság gyökerei is eddig a Déry-műig nyúlnak vissza. A két nővér előbb a Nyugatban jelenik meg, 1917 novemberében, néhány évvel később, 1921-ben viszont önálló kiadványként is publikálja a bécsi Pegazus Kiadó, Kis Magyar Könyvek című sorozatának negyedik füzeteként.⁷ Erről a kiadványról ír ismertetést Gaál Gábor 1921 decemberében a bécsi Jövő című lapba, később, 1922 augusztusában pedig a Ló, búza, ember című Déry-verseskötetet is recenzálja ugyanott. A kolozsvári Korunk későbbi meghatározó szerkesztője egy évtized múltán, 1930 és 1938 között számos Déry-szöveget közölt lapjában, támogatta A befejezetlen mondat koncepcióját, és Déry 1937-es erdélyi útja során kapcsolataival segítette a vendéget a megfelelő útvonal kialakításában.

A két nővér kapcsán Gaál Gábor elsősorban stílári és szemléleti kérdéseket vet fel, és Déry prózáját a maga teljességében próbálja jellemezni, a naturalizmussal való küzdelemre vezetve vissza alapvonásait, majd így folytatja: „Két harcot vív a stilizálás irányába: a groteszk és a határtalan kép tendenciái felé. Legerősebb az elsöben, mert itt előnyre szolgál pár elhatározó életélményének keserű értelmű atmoszferikus hangadása, a pesszimizmus. Stilizálásának kettős iránya abból ered, hogy epikus állásfoglalása többértelmű. Realisztikus aprólékosságra ad dimenzionális összefogásokat a részletekben. A megfigyelő küszködik Déryben az intuitív élővel. Legjobb, ahol megfigyel, és ott, ahol megfigyeléseit nem találja meg a figurába való élés lélektanilag ritkán elmélyített intuitív adalékaival.”⁸ Az a jellegzetesség, amit Gaál kiemel a két nővér kapcsán, valóban meghatározó már a Lia esetében is, akárcsak A Kriska vagy A próba esetében: „Az emberi teljesség nála egy nagy naturalista kirobbanásban nyilvánul, itt van összes elképzelhető erőkoncentrációnak nyoma, egy végső jelenetben, egy lelkiállapot fölszakított, kíméletlen fölmutatásában. (...) A két nővér tragédiájában van valami barbáru nagy, az elhatározás útja s a kivétel is: jó fametszésű kép vérivő leányai, eszelős, csöndes konokság az egyikben, a fölhasogatott, esett, kárhozott szenvedély a másikban.”⁹ A két megidézett irodalmi viszonyítási pont közül egyik tehát a naturalista próza, a másik pedig (a vérivő lányok-ként való megnevezés révén) a gótikus rémtörténetek hagyományvonala. Valamiképpen ezeket értelmezi tovább Déry több-kevesebb sikerrel Gaál Gábor meglátása szerint.

A novella fő témáját mai terminussal a „családon belüli erőszak” megjelöléssel azonosíthatnánk – egy megfélemlített feleség és két felnőtt lány él együtt a történetben egy erőszakos, alkoholista apával, akinek nemtörődömsége és függősége miatt a család nyomorban és félelemben él. A kétségbeesés és kilátástalanság érzése a lányokat végül apagyilkosságba hajsolja. A novella helyszínét Botka Ferenc Maroshévízként véli azonosíthatónak, a következő érvekkel: „A cselekmény során többször szó esik a Marosról, ami arra enged következtetni, hogy a szerző a cselekmény színhelyét gondolatban Maroshévízre, illetve a galócási fatelep környékére helyezte, ahol 1913 és 1914 között gyakornokként dolgozott”. (81.) Valójában a történet legnagyobb része kamaradarab-szerűen a benti, szűkös családi otthon terében játszódik (ebből a szempontból a helyszín, ahogy A próba esetében is, jórészt másodlagos). A fentebb elemzett művek összefüggésében a cselekmény két mozzanatát mégis kiemelném. Az egyik alapján a helyszín inkább egy nagyobb, vármegyeközponti rangú város lehet a Maros partján – és mivel A próba Marosvásárhelyt is említi, elsősorban ez jöhet szóba itt is, noha egyébként Aradra is illik a Maros-parti vármegyeközpont-identitás: „Az utcán nyüzsgött a templomba siető sok nép. A bíró kövér felesége magasra emelve fekete selyem szoknyáját, óvatosan lépkedett a sárban, mellette bukdácsoló nyurga, piszeorrú lánya. Utálta ezt az asszonyt, vagy talán nem is őt, csak férjét, a bírót, aki akkor elítélte az apját... S most is ő a nagy úr a megyeházán, tőle kapják a másolási munkát, nagy kegyből, leereszkedve osztja ki az apjának, s ez földig hajol, alázatosan csúszik-mászik előtte, pedig gyűlöli, vérben forog a szeme, ha róla beszél.” (95.) A másik epizódban felbukkan az a szereplőtípus, akivel A próba történetében is találkozhattunk, és részben, bizonyos jellegzetességek alapján A Kriskában is – a fiatalember, akihez az egyik nővért, Júliát „józan, becsületes” szerelem fűzi. A Feri nevű fiatalember legénylakásban lakik, ahová a kor konvenciói alapján tisztességes lánynak nincs bejárása. Feri szavai azt jelzik, hogy élethelyzete, vágyai, lehetőségei A próba Miklósaéval vehetők egybe: „»De aranyos szívem«, magyarázta izgatottan, »hiszen ez legénylakás... csak egy szoba van, s abban nem férünk el ketten..., s aztán nem is szabad éjjelre feljőnnöd, mert akkor felmondanak nekem... de hát nyugodj meg már... még a télen egybekelünk... édes szívem, hiszen tudod, hogy még ebben a hónapban meglesz az előléptetésem... ha akarod, akkor még ebben a hónapban megházasodhatunk...«” (102.) E motívum jelenléte miatt állíthatjuk leginkább, hogy A két nővér bizonyos értelemben a korábban elemzett történetek másik, női oldalát próbálja megragadni.

A két nővér esetében sem kell tehát kiemelt jelentőséget tulajdonítanunk az erdélyi helyszíneknek – A próbához hasonlóan inkább díszletként, ezúttal urbánus háttérként szolgál a történethez, amelyet Pomogáts Béla monográfiája (részben Gaál Gábor kortársi álláspontjának ellenében) így jellemezett: „A tények iránt megnyilvánuló pozitívista érdeklődés jelentkezik Két nővér és Ellopott élet című novelláiban. Ezekben szociografikus megfigyelésekre cseréli az önvallatást, naturalista valósággrajzzal váltja fel az expresszionista szenvedélyt. A szegények nyomorúságát, a proletármegegyed életét ábrázolja a naturalizmus komor színeivel. Lázadó romantikáját azonban itt sem tagadja meg: mindkét elbeszélés gyilkossággal zárul. Azt sejtetve, hogy a megalázottság és a szegénység belső összeomlásra, tragédiákra vezet.”¹⁰ Ez a megfigyelés annyiban helytálló, hogy a férfi hivatalnokpozícióba történő behelyezkedése olyasfajta szubjektív szenvedélyt hívott elő A próba vagy A Kriska lapjain, amelyet egyfajta „önvallatás” elvének lehetett megfeleltetni. A két nővér esetében viszont úgy marad meg ez a szubjektív szenvedélyesség, hogy itt a nőszereplők világába, érzelmeibe kell behelyezkednie az olvasónak. Értelmezésében ez nem az önvallatás szociográfiára váltását eredményezi ebben a történetben

(hiszen a hangnem és az elbeszélés mód nagymértékben állandó ennek a korszaknak a Déry-prózáiban), egyszerűen arról van szó, hogy Déry itt a másik pozíciójába történő behelyezkedéssel kísérletezik. Megmutatja saját én-történeteinek visszáját is, a női szubjektumpozíció felől, anélkül, hogy ez jelentős prózapoétikai váltást eredményezne.

3. Áronból ember lesz

A megírás idejét, körülményeit és a műfajt tekintve az Áronból ember lesz kivétel az eddig tárgyalt Déry-művek között. Eredetileg ugyanis 1942 márciusában, bő két évvel az A két nővér és A próba után jelent meg, ráadásul Verdes Pál álneven, a Világvárosi Regények című ponyvasorozat 923. darabjaként. A Déry Archívum életműsorozatában 2004-ben vált hozzáférhetővé a szövege.¹¹ A megírás körülményeinek megváltozását az álnévhasználat is jelzi – ez a korabeli viszonyok között főként a zsidótörvényeknek volt tulajdonítható. Ebben az időszakban ugyanis Déry műveinek kiadását már nem vállalták a kiadók – regények és színdarabok fordításából és álneven írt tárcák, ponyvafüzetek írásából próbálta fenntartani magát.¹² 1938 júniusában írta Gaál Gábornak egy levelezőlapon: „hét vagy nyolc éve egyetlen könyvem sem jelenhetett meg, holott van vagy hét kötetre való írásom”.¹³

A ponyvatörténetek illetve a Világvárosi Regények korabeli státusát tekintve azt kell megjegyeznünk, hogy a szerzők között ott találjuk Rejtő Jenőt (aki a sorozat tizennégy füzetének szerzője), de Tersánszky Józsi Jenőt, Németh Andort, Aszlányi Károlyt is – ebben a közegben publikál tehát Déry 1942 folyamán összesen nyolc ponyvatörténetet. A sorozatról Botka Ferenc az alábbiakat emeli még ki: „A harmincas évek közepén új vonásává vált egyes sorozatoknak, hogy szerkesztőik helyet biztosítottak azoknak a baloldali vagy származásuk miatt mellőzött íróknak, akik kiszorultak a mind nyíltabban jobboldalivá váló kurzus sajtótermékeiből. Egyik ilyen »elkötelezett« fórum volt a Világvárosi regények című sorozat, amelyben Déry ponyvai is megjelentek.”¹⁴

Sajátosnak mondható tehát ebben a kontextusban a galócási helyszín szerepeltetése (Déry további ponyvainak legnagyobb része budapesti helyszíneken játszódik, egy-egy pedig Aachenben illetve Boszniában), ez viszont alkalmat ad a szerző számára egy tipikus székely kópé kamaszgyerek szerepeltetésére – akinek legalószinűbb mintája a Tamási Áron regényében ponyvafüzeteket olvasgató Ábel lehetett. Botka Ferenc, aki e kézenfekvő sejtést is megfogalmazza egyébként, azt teszi még hozzá a helyszínválasztás lehetséges háttere kapcsán, hogy Déry 1937-ben, alig néhány évvel korábban látta viszont erdélyi útja alkalmával a galócási helyszínt, és azon az iparvasúton is utazott újjól, amelyik a közeli erdőkezelőséghez vezetett.¹⁵

Ahogy a cím is jelzi, Déry története a felnőtte válásról szól – a tizenkét éves fiú két döntő élmény hatására változik léha tricksterből felelősségteljes figurává a történet végére: egyik apja fokozatos megvakulása, amely miatt titokban el kell végeznie helyette azokat a könyvelési munkákat, amelyek nélkül a család fenntartásának megszűnne a lehetősége. A másik epizód egy teherautó sikeres elvezetése egy vészhelyzetben, s ezáltal emberéletek megmentése.

A történet felvezető részében körvonalazódik az a „székely kópé” identitás, amely a zárlatban már csupán egy nyelvi poén erejéig idéződik fel („Olyan friss vagyok, mint egy kolumbiai bőregér.”). Áron naponta Somllyóra jár iskolába Galócásról vonattal – és vannak nagyon céltudatos szabályszegései, mint amilyen néhány palánkdeszka kifeszítése a napi útvonala lényeges lerövidítésére, de vannak tipikusan kamaszos csínytevésai is, mint az állomásfőnök ötéves fiának bosszantása, illetve a fűrésztelepi munkásnök bezárása a brikettsajtólóba az ebédszünet idejére, az ismerős fiatal teherautósófor elgáncsolása, öltözőkódó lányok utáni leskelődés és hasonlók. A csínyek nyomán mintegy ki is rajzolódik egy vázlatos körkép a fűrésztelep lakóiról: a tisztviselőkről, a sofőrökről, a román munkáslányokról, az erdőmunkás-feleségekről, a raktárnok apáról.

A fűrésztelep (és implicit módon Erdély) itt többkultúrájú térként jelenik meg: a munkáslányok, akiket Áron bezár a brikettsajtólóba, román nemzetiségűek; az erdőmunkás (Gottschlig), akinek a felesége Áron özvegy apjának a háztartását vezeti, szász származású. A családnevek, amelyek még feltűnnek a történetben, szintén többféle nemzetiség jelenlétére utalnak: Borcsik, Schächter, Serfőző, Schmidt, Moldován, Bádogos.

A karakterek ugyanakkor lényegesen vázlatosabbak, mint a korábban elemzett Déry-novellákban, és elsősorban a narratívában betöltött funkcióik révén megragadhatók. A populáris, tehát mesei történetészövésnek megfelelően megjelennek a segítő szereplőtípusok és az akadályozó szereplők – mindazok, akik valamiképpen hozzájárulnak Borcsik Mózes nyugdíjig való elvergődéséhez és a család fennmaradásához, illetve azok, akik veszélyeztetik mindezt, akár szándékosan, akár szándékaltalanul. Arról, hogy a helyszínt és az ott megjelenő szereplőtípusokat az elbeszélő saját tapasztalatok alapján is ismeri, mégis árulkodik néhány jel: a fűrésztelep gyártási folyamatainak, megszervezettségének részletes leírása dokumentálódást feltételez, ahogy a könyvelés kapcsán előforduló terminusok is valós nyelvi tapasztalatot valószínűsítenek: „A belégek rá volt írva, hogy mennyi s milyen méretű és minőségű lécet, deszkát, pallót, bányafát, talpfát hoztak aznap az anyagterre, vagy vittek el. (...) Nagyon egyszerű munka volt, egy félóra leteltével Áron már tudta, hol keresse az I. osztályú anyag számláit, hol a II. osztályúét, merre vannak a lécek, a hajópallók, s hogy az ausussz leghátul van a könyvben. Főképp arra kellett ügyelni, hogy a darabszám s a köbméter helyesen van-e bevezetve.” (125.) Itt a nyelvi anyagban is érzékelhető a bennfentesség a tényanyagon kívül. Hasonlóan részletező az iparvasúton történő utazás leírása: „Az iparvasút vitte fel őket, az egyik vagonba egy deszkapadot raktak, megtámasztották néhány pallóval, a hatalmas, öreg bőrdő a pad alá került, Rózsika az apja ölébe. A szerelvény a röntér mellett vesztegelt. Egy zsák lisztet s néhány zsák krumplit kellett felvinni az erdőbe, arra vártak. Edényt, élelmiszert nem kellett vinniük, a kosztjukról az erdőkezelőség gazdasszonya fog gondoskodni, aki a többi tisztviselőre is főzött. Csak ruhát és ágyneműt csomagoltak be, a házat lezárták.” (132.) Valtaképpen ezek a történetészövés szempontjából késleltető effektusnak számító részletek billentik ki leginkább Déry szövegét a ponyvatörténetek tipikus kategóriájából. Itt érzékelhető az is, hogy a konkrét részletek jelentik azt a kapaszkodót, amelyre felépíthető maga a cselekményváz, és amely a karaktereket is életre kelti. A „kaland” szempontjából fölösleges elemek, a világteremtéshez viszont fogódzót jelentenek.

Déry Erdélyben játszódó történetei egyfajta mozaikszerű körképet rajzolnak ki tehát, főként a szereplőválasztásnak köszönhetően: A Kriska vakációját töltő pesti jogásznak világerzékelése mellett megjelenik a fűrésztelepi, kis jövedelmű hivatalnok perspektívája (A próba), a nehéz anyagi helyzetbe került nők szűkös, kitérésre ösztönző világa (A két nővér), illetve a székelyföldi kópé kamasz attitűdje is (Áronból ember lesz). Jellemző módon nem a helyszínek determinálják a szereplőket, hanem az élethelyzet, vagyoni helyzet, általános emberi viszonyok: ebben az értelemben tehát kijelenthető, hogy Déry Tibor Galócás-élményköre inkább a világerzékelés meggyőző kifejtéséhez szükséges konkrétumokat, tényanyagot jelentette Déry számára, anélkül, hogy kifejezetten helyspecifikus, lokális problémákat keresett volna ebben a közegben.

JEGYZETEK

1 Déry Tibor: Kitérés kísérlet a magányból: Erdélyi útjegyzetek, 1937 = Déry Tibor: A halál takarítónője a színpadon. Budapest, Petőfi

Irodalmi Múzeum, 2004, 319–345.

2 Déry Tibor: A Kriska = Déry Tibor: Kék üvegfigurák: Elbeszélések 1920–1929; Versek 1916–1937, s. a. r. Botka Ferenc, Budapest, Magyar Irodalmi Múzeum, 1998, 15–73; Korabeli aradi kiadásának adatai: Déry Tibor: A Kriska, regény. Arad, Agronomus Nyomda, 1924.

3 Déry Tibor: Börtönnapok hordaléka. Múzsák, h. n. [Budapest], é. n. [1989], 87.

4 Az alfejezet további részében a zárójelbe tett oldalszámok A próba ezen kiadására vonatkoznak: Déry Tibor: A próba = Déry Tibor: Lia. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1996, 143–167.

5 Pomogáts Béla: Déry Tibor. Budapest, Akadémiai, 1974, 18.

6 Maros, Galócás, Vásárhely, (Maros)hévíz. Filológiai adalék, hogy a szöveg Nyugat-beli közlése tartalmazza a Galócás és Hévíz helységneveket a megtréfált „koma” jelenetében, Botka Ferenc szövegközléséből (154.) viszont ez a kétsornyi rész („»Hű« ordította az ember, »hát nem Hévízen vagyunk?« »Dehogy Hévízen, Galócáson, « nevetett Somló.”) kimaradt, noha elvileg ennek a szövegközlésnek minden korábbi megjelenés szövegváltozatait összegeznie kellene. Vö: Déry Tibor: A próba. Nyugat, 1919/9–10, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00267/07909.htm>

7 Vö. Déry Tibor: A két nővér, 81. = Déry Tibor: Lia, i. m., 81–109. A főszövegbeli zárójeles oldalszámok a továbbiakban erre a kiadásra vonatkoznak.

8 Gaál Gábor: Déry Tibor: Két nővér = Gaál Gábor: Válogatott írások, I. köt., Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1964, 13.

9 Gaál, i. m., 14.

10 Pomogáts, i. m., 19.

11 Déry Tibor: Áronból ember lesz = Déry Tibor: A halál takarítónője a színpadon. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2004, 114–139.

12 Botka Ferenc: Előszó = Déry Tibor: Különös árverés – Ein Fremder. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1999, 6–7.

13 Jordáky Lajos: Déry Tibor írásai erdélyi folyóiratokban. It 1973/3, 623.

14 Botka: Előszó, i. m., 7.

15 Lásd az újraközlés felvezetőjét, Déry: Áronból ember lesz, 115.

Kategória: Fórum

Denumire autor: Balázs Imre József

Látó Szépirodalmi Folyóirat